

УДК 343.01

Олена Олійник,*канд. юрид. наук,**доцент кафедри кримінального права та процесу**Київського національного університету імені Вадима Гетьмана*

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання сутності такого основоположного принципу кримінального права, як принцип гуманізму. Автор вивчає природу та походження досліджуваного явища (поняття) та з'ясовує його значення для подальшої розбудови правової держави та напрямків удосконалення вітчизняної юридичної науки і практики.

Ключові слова: принцип гуманізму, право, цінність людини, кримінально-правова охорона, кримінально-правовий вплив.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що принципи кримінального права – це основоположні засади, керівні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві. Під принципом гуманізму прийнято розуміти основоположний принцип права, який визнає саму цінність людини, її гідність, право на щастя, виявлення своїх здібностей. Його застосування є критерієм прогресивності соціальних інститутів [1]. Тобто гуманізм – це моральна позиція, що виражає визнання цінності людини як особистості, повагу до її гідності, прагнення до блага людини як мети соціального процесу. Про цінність особистості говорили і писали Вольтер, Руссо, Дідро та багато інших видатних філософів того часу.

Досліджуване поняття має філософське та культурне походження. В основі гуманізму знаходиться етика, яка, перш за все, дає певне розуміння природи людини. Філософія Відродження основну увагу звергала на гармонію душі і тіла, на рівнозначність духовного і тілесного буття. Здібності, задатки людини розглядаються не тільки як Богом дані, але й як результат власних зусиль. Із цим пов'язано і розуміння гідності людини, її сутності як творчої діяльної особистості, яка за допомогою своєї активності і діяльності реалізує свободу, індивідуальність.

Філософський енциклопедичний словник, розкриваючи поняття гуманізму, вказує, що це «система поглядів, що історично змінюється, визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин між людьми» [2].

Особливо гостро та актуально це питання постає сьогодні, коли формується громадянське суспільство і будується правова держава, активно відбуваються процеси євроінтеграції. Саме тому неможливо переоцінити значення гуманістичних ідей для вітчизняної правової системи. Вони лежать в основі врегульованих і охоронюваних правом суспільних відносин, впливають на методи правового регулювання, на позиції учасників правових зв'язків. Вельми специфічні проблеми реалізації гуманістичних ідей у галузі кримінального права. Про це у своїх роботах писали вчені ще за радянських часів (С.Г. Келіна, В.Н. Кудрявцев та інші) [3].

Аналіз останніх досліджень за цією темою. Питанням з'ясування природи принципу гуманізму в своїх роботах займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: П.С. Берзін, В.О. Гацелюк, К.В. Дядюн, С.Г. Келіна, В.Н. Кудрявцев, М.А. Малигіна, В.В. Мальцев, В.О. Навроцький, В.Д. Філімонов, Д.Ю. Фісенко, Є.Є. Чередніченко та інші.

Можна сказати, що досліджуване нами поняття містить у собі два основних елементи. По-перше, кримінальне право покликане охороняти життя, здоров'я, честь та гідність особи, тобто забезпечує безпеку людини. У науковій літературі відмічалось, що гуманізм кримінального права включає в себе «ставлення до людської особистості як об'єкта не тільки кримінально-правового впливу, а й кримінально-правової охорони». Перше положення знайшло своє закріплення в ч. 1 ст. 1 КК України, де йде мова про завдання кримінального права України, а інше – в ч. 2 ст. 65 КК України, де говориться: «Більш суворий вид покарання із числа передбачених за вчинений злочин призна-

часться лише в разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів» [4].

Водночас наголосимо, що хоча автори й відзначали існування двох вищезначених елементів принципу гуманізму, довгий час перевага залишалась на позиції, що визначала принципи гуманізму саме як ставлення до людської особистості як об'єкта кримінально-правової охорони. Це означає, що зусилля правоохоронних органів на практиці, перш за все, були спрямовані на дотримання прав і свобод саме особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, в той час як поза увагою могли залишитись інтереси потерпілої особи, а також осіб, які знаходились, наприклад, на утриманні засудженого.

Метою статті є формування нового бачення принципу гуманізму та його елементів у вітчизняному кримінальному праві.

Викладення основного матеріалу. На початку свого дослідження відмітимо, що хоча розглядуваний принцип і є беззаперечним та недоторканим положенням вітчизняного та міжнародного права, водночас не потрібно забувати, що головним завданням кримінального права і законодавства залишається саме охорона прав і свобод людини і громадянина від суспільно небезпечних діянь.

Крім соціального та історичного коріння, цей принцип має конституційне закріплення та міжнародний захист, забезпечення. Так, відповідно до положень ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5].

Гуманне ставлення до людини пронизує зміст усіх міжнародних актів про права людини. Ухвалення Загальної декларації прав людини було викликано, як сказано в преамбулі цього документа, прагненням народів Об'єднаних Націй висловити свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, а також їх рішучістю сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя людей. Так, Загальна декларація прав людини (1948 р.) закріпила положення, які мають безпосереднє відношення до розглядуваного принципу: рівність громадян (ст.ст. 2, 7, 9); недоторканність особи (ст.ст. 4, 9); заборона тортур та інших нелюдських та принижуючих видів поведіння

та покарання (ст. 5); заборона застосування зворотної сили закону (ст. 11) тощо [6].

Розглядуваний принцип отримав своє закріплення і в ч. 1 ст. 1 КК України: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина» [7].

Не дивлячись на те, що багато міжнародних правових актів проголошують та закріплюють пріоритет прав і свобод людини і громадянина над інтересами держави, на наш погляд, кримінально-правова охорона тих самих прав і свобод здійснюється державою в особі уповноважених на це правоохоронних органів, із використанням при цьому зазначених у законі способів і методів. Тому ми притримуємось точки зору, відповідно до якої для того, щоб забезпечити означений вище захист прав і свобод людини і громадянина, повинна існувати сильна держава з правоохоронними органами, яким делеговані відповідні права та повноваження. Саме в такому випадку можливо забезпечити існування певного балансу (компромісу) між державними інтересами та інтересами окремо взятої особистості, суспільства тощо.

Невирішеним на сьогодні залишається й питання кола суб'єктів, стосовно яких повинен діяти (розповсюджуватись) принцип гуманізму в кримінальному праві. У ставленні суспільства, що захищається силою кримінального закону? Відносно потерпілого? Або щодо злочинця?

Дійсно, кримінальне право охороняє національну безпеку та державний устрій України, життя і здоров'я, честь і гідність особи, громадський порядок від злочинних посягань. Але воно охороняє і законні інтереси особи, що підлягає кримінальній відповідальності, а також непрямим чином – інтереси осіб, які, відповідно, залежать від засудженої особи (злочинця). Адже з позицій законності злочинець залишається громадянином, що несе відповідні обов'язки і має певні права.

Виходячи із самої сутності принципу гуманізму, можна стверджувати, що він безпосередньо пов'язаний із визначенням цілей правосуддя, яке зацікавлене не тільки у визначенні засобів його здійснення, а й у вирішенні завдань, які перед ним ставить суспільство, держава. Кримінальна юстиція під час здійснення правосуддя повинна в підсумку не тільки вплинути на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а й на громадян із метою попередження вчинення з їх боку можливих злочинів.

Із цього приводу Ч. Беккарія писав: «Слід вживати тільки таке покарання, яке ... справляло б найбільш сильне враження на душу

людей і було б найменш болісним для тіла злочинця» [8]. Це справедливо і сьогодні. Водночас складність під час вирішення цього питання полягає в тому, що гуманізм кримінальної юстиції, з одного боку, звернений до охороняємих прав і свобод людини і громадянина (потерпілого), інтересів суспільства, а з іншого – це гуманність по відношенню до злочинця, який порушив ці права та інтереси. І головне завдання кримінальної юстиції в даному випадку повинно полягати в тому, щоб оволодіти всіма засобами, за допомогою яких боротьба зі злочинністю може бути ефективно організована, маючи на увазі правильно зрозумілий соціальний інтерес, при цьому не повинні бути знехтувані безпосередньо інтереси окремо взятої особистості. Виходить тут, насамперед, необхідно з того, що людина – це складна динамічна, самоорганізована система, тісно пов'язана із соціальним середовищем і разом із тим відносно самостійна у своїх вчинках. Тобто для досягнення позитивного впливу на поведінку суб'єкта необхідно, по-перше, впливати як на саму особу, так і на об'єктивні умови її життя; по-друге, враховувати складність і різноманітність індивідуальностей і типів особистості; по-третє, брати до уваги соціально-психологічні та інші фактори взаємодії особистості із її соціальним оточенням, вплив якого може часом бути сильнішим, ніж вплив кримінальної юстиції [9].

Аналогічно можна висловитись і з приводу існування і функціонування правової держави, яка ґрунтується на такій інституції, як громадянське суспільство, центральною ланкою в якому виступає конкретний індивід. Останній несе в собі певну індивідуальну систему потреб, цінностей та інтересів. У процесі реалізації цих потреб, цінностей та інтересів люди і формують громадянське суспільство, політичну систему і соціум взагалі. Звідси однією з основних функцій громадянського суспільства є створення оптимальних умов для задоволення потреб його членів. Забезпечуючи безпеку людини, його прав і законних інтересів, кримінальне право безпосередньо сприяє здійсненню цього завдання [10].

Дійсно, для того, щоб діяльність кримінальної юстиції вважалась законною, справедливою і водночас гуманною, суд під час призначення покарання повинен ураховувати такі моменти:

- 1) ступінь тяжкості вчиненого злочину;
- 2) особу винного, в тому числі: чи вперше вчинила злочин особа; злочин є необережним чи умисним; чи вчинила злочин особа у співучасті з іншими особами; об'єкт посягання; розмір спричинених злочином

збитків; чи відшкодовані збитки, спричинені злочином; посткримінальну поведінку особи тощо;

3) обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність;

4) стан матеріально-технічної бази установ, в яких засуджені особи відбувають покарання;

5) кваліфікацію працівників, що працюють із засудженими під час відбування покарання та після нього;

6) реальні умови, створені державою для ресоціалізації особи після відбуття покарання тощо.

Отже, саме по собі застосування до осіб кримінально-правових засобів має своїм завданням не виключення останніх із суспільства, а, навпаки, їх ресоціалізацію, їх виправлення і перевиховання, наскільки це можливо в даних умовах, формування повноцінного члена суспільства, що бере активну участь у розбудові правової держави та формуванні громадянського суспільства.

Так, застосування до осіб, визнаних судом винними у вчиненні суспільно небезпечних діянь, занадто суворих кримінально-правових заходів може в підсумку призвести до нівелювання значення самого закону про кримінальну відповідальність, до відкритої зневаги до судової влади та правоохоронних органів тощо. Водночас призначення судом винним особам за вчинення злочинів мінімального покарання може викликати в суспільства зневіру та розчарування, відчуття тривоги за себе особисто та за безпеку та благополуччя близьких, суспільства в цілому тощо.

Наслідками проведення такої політики держави, спрямованої на гуманізацію кримінального законодавства (права) України, повинні стати: активний розвиток суспільства, вдосконалення суспільних відносин, зріст культури та правосвідомості населення, моральне вдосконалення людської особистості тощо.

Висновки

На наш погляд, по-перше, не потрібно забувати, що універсальним засадничим положенням кримінального права є його справедливість; а по-друге, повинен існувати здоровий компроміс між правами і свободами осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, правами і свободами потерпілих осіб, суспільства, держави та інтересами осіб, які в тій чи іншій мірі залежать від подальшої долі самого засудженого. Подібне положення повинне знайти своє законодавче закріплення, бо воно має принципове значення для подальшого реформування та розвитку вітчизняної правової

системи та безпосередньо кримінального права. Тому ми вважаємо, що не буде зайвим закріплення в законі про кримінальну відповідальність у ст. 65 КК України положення про те, що «суд призначає покарання... враховуючи ступінь впливу призначеного покарання на подальші умови існування осіб, які знаходились на утриманні засудженого або іншим чином залежали від нього», що, у свою чергу, можна буде вважати законодавчим втіленням принципу гуманізму.

Також ми можемо запропонувати власне визначення принципу гуманізму, який повинен включати положення про те, що покарання та інші кримінально-правові заходи, які застосовуються до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, не повинні мати на меті завдання їй фізичних страждань або приниження людської гідності. У разі призначення покарання особі, яка вчинила злочин, воно повинно бути необхідним і достатнім для його виправлення та попередження нових злочинів.

Список використаних джерел:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF_%D

0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83.

2. Філософський енциклопедичний словник. Київ. 2002. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf.

3. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцева. URL: http://adhdportal.com/book_1671_chapter_14_Glava_odinnadataja._Gumanizm.html.

4. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

5. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

6. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

7. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцева. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2106/122/>.

9. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцева. URL: http://adhdportal.com/book_1671_chapter_14_Glava_odinnadataja._Gumanizm.html.

10. URL: https://pidruchniki.com/1441071356158/pravo/printsiipi_kriminalnogo_prava.

В статье рассматривается вопрос о сущности такого основополагающего принципа уголовного права, как принцип гуманизма. Автор изучает природу и происхождение изучаемого явления (понятия) и выясняет его значение для дальнейшего развития правового государства и путей усовершенствования отечественной юридической науки и практики.

Ключевые слова: принцип гуманизма, право, ценность человека, уголовно-правовая охрана, уголовно-правовое воздействие.

The article deals with the issue of the essence of such a fundamental principle of criminal law as a principle of humanism. The author studies the nature and origin of the phenomenon (concept) under study and clarifies its importance for the further development of the legal state and ways to improve the domestic legal science and practice.

Key words: principle of humanism, law, human value, criminal law protection, criminal law influence.